

بررسی استفاده از فناوری اطلاعات در سازماندهی مواد کتابخانه‌های

مرکزی دانشگاه و دانشکده‌های علوم پزشکی ایران، ۱۳۸۵

رقيه اسكروچی^۱ / سیدجواد قاضی میرسعید^۲ / رامین صولتی ماسوله^۳

چکیده

مقدمه: ظهور و گسترش فناوری‌های اطلاعاتی، سازماندهی مواد را نیز چون دیگر کارکردهای حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی تحت تأثیر قرار داده است. به همین جهت مطالعه حاضر با هدف تعیین وضعیت استفاده از این فناوری‌ها در بخش‌های سازماندهی مواد کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه و دانشکده‌های علوم پزشکی کشور انجام گردید.

روش بررسی: در این مطالعه که به روش پیمایشی توصیفی انجام شد جامعه مورد بررسی مسئولان بخش‌های سازماندهی مواد کتابخانه‌های مرکز ۴۴ دانشگاه و دانشکده‌های علوم پزشکی کشور بود. از پرسشنامه پس از تأیید پایایی و روایی آن برای گردآوری داده‌ها استفاده گردید. از مجموع ۴۴ کتابخانه مورد نظر تنها ۴۱ مورد بدان پاسخ دادند و بقیه به دلایلی از جمله عدم پاسخگویی از مطالعه حذف شدند. داده‌ها پس از جمع‌آوری به کمک نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و نتایج با استفاده از روش‌های آمار توصیفی (فراوانی و درصد) و در قالب جداول ارائه گردید.

یافته‌ها: سخت افزارهای موجود در کتابخانه‌های تحت بررسی شامل ۴۹۶ دستگاه رایانه، ۱۰۸ چاپگر، ۲۹ اسکنر، ۲۷ اسکرین بارکدخوان و ۷۹ سی‌دی رایتر بود که اغلب قدیمی و متفاوت از یکدیگر بودند. نرم افزارهای موجود نیز در وضعیت مشابه قرار داشتند. در بررسی نرم افزارها از مجموع ۴۱ نسخه ۳۴ نسخه معادل ۸۳ درصد به پارس آذرخش و ۷ نسخه دیگر معادل ۱۷ درصد به نرم افزارهای نوسا، کاوش و ماو تعلق داشت. از بین فهرست نویسان که رتبه تحصیلی آنها از دیپلم تا کارشناسی ارشد در رشته‌های مختلف از جمله کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی بود، ۳۲ نفر در زمینه آشنایی با فرآیند فهرست نویسی از اینترنت آموزش‌های لازم را فرا گرفته بودند. آنها نیز بیشتر به بخش فهرست تحلیلی منابع توجه داشتند و کمتر به بخش کنترل مستندات. در بررسی منابع فهرست شده غیر از کتاب، پایان‌نامه در ۸۰ درصد کتابخانه‌ها و وب سایت‌های مرتبط در ۲/۵ درصد از کتابخانه‌ها فهرست نویسی شده بود. فهرست نویسان برای انجام این کار از روش‌های مختلف همچون فهرست نویسی بنیادی، پیش از انتشار یا روشی استفاده می‌کردند. در این بین تنها ۲۹ کتابخانه معادل ۷۰/۷ درصد در استفاده از تمام روش‌های بیشترین سهم را به خود اختصاص داده بود. دیگر یافته‌های حاصل از مطالعه نشان داد در شرایطی که همه کتابخانه‌ها از بخش فهرست نویسی نرم افزار استفاده می‌کردند، کمترین مورد استفاده از نرم افزار به سفارشات تعلق داشت. دیگر اینکه تنها ۳۲ کتابخانه از اطلاعات موجود فایل پشتیبان تهیه کرده‌اند و ۳۱ کتابخانه نرم افزار مورد استفاده را به صورت شبکه‌ای به کار می‌بردند و در فرآیند جستجوی اطلاعات کتابشناختی بیشترین توزیع استفاده از ابزارهای الکترونیکی به فهرست مبتنی بر وب کتابخانه ملی پزشکی آمریکا و کمترین آن به Biblofile تعلق داشت.

نتیجه گیری: فقدان برنامه‌ای خاص در استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی، توسعه فرآیند سازماندهی انواع منابع، وضعیت نامتعادل نیروی انسانی و تجهیزات سخت افزاری و نرم افزاری، همچنین نداشتن ارتباط مستقیم و یا کندی و قطع مستمر ارتباط با اینترنت و عدم شناخت ابزارهای الکترونیکی فهرست نویسی، کتابخانه‌های مورد نظر را در استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی برای سازماندهی مواد با اشکال مواجه کرده است.

کلید واژه‌ها: فهرست نویسی، مواد، فناوری اطلاعات، کتابخانه‌های مرکزی پزشکی

✎ وصول مقاله: ۸۶/۸/۲۴، اصلاح نهایی: ۸۶/۱۰/۱۲، پذیرش نهایی: ۸۷/۳/۲۰

- ۱- استادیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران
- ۲- استادیار گروه آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، نویسنده مسئول (Email: ghazims@tums.ac.ir)
- ۳- کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه علوم پزشکی گیلان

مقدمه

برخلاف تصور رایج، عده‌ای بر این عقیده می‌باشند که کتابخانه‌ها و کتابداران از پیشگامان استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی هستند. آنها به استناد مطالعات انجام شده اظهار می‌دارند که اولین اقدامات برای استفاده از این فناوری‌ها معطوف به نگهداری سوابق مربوط به منابع کتابخانه که نوعی فعالیت فهرست نویسی می‌باشد بوده است، [۱] گرچه این ادعا مورد تأیید می‌باشد اما میزان استفاده از این فناوری‌ها موضوعی است که می‌بایست مورد مطالعه و مذاقه قرار گیرد.

فهرست نویسی و یا به تعبیری دیگر سازماندهی و تنظیم مواد شامل چهار مرحله زیر می‌باشد.

- فهرست نویسی توصیفی؛

- فهرست نویسی موضوعی و رده بندی؛

- کنترل مستند نام‌ها؛ و

- سرعنوان‌های موضوعی. [۲]

تمامی مراحل فوق همانند سایر کارکردهای کتابداری نیز متأثر از این فناوری‌ها می‌باشد. در میان فناوری‌ها مختلف اطلاعاتی آنچه که بیش از همه سازمان دهنی مواد را دچار تحول و گسترش کرده است، ظهور و گسترش فناوری رایانه، دیسک‌های نوری، نرم افزارهای کتابخانه‌ای، اینترنت و شبکه جهانی وب است که زمینه را برای افزایش سرعت، سهولت، دقت در فهرست نویسی و کاهش هزینه‌های آن، همچنین تغییر در اشکال مختلف فهرست‌های کتابخانه‌ای، تغییر و تحول در نیازهای شغلی و آموزشی فهرست نویسان و از همه مهمتر مفاهیم نظری این حوزه فراهم کرده است.

علاوه بر آن ظهور فهرست‌های همگانی پیوسته یا اپیک‌های مبتنی بر وب امروزی، نتیجه انقلابی است که از دوپست و پنجاه سال پیش شروع شده است. [۳]

اپیک‌های مورد نظر با استفاده از امکانات مختلف شبکه جهانی وب به دروازه‌های بزرگ اطلاعاتی تبدیل شده‌اند که برخلاف فهرست‌های چاپی منابع موجود، سایر منابع در دسترس کتابخانه‌ها از قبیل نشریات پیوسته و قابل دستیابی از راه دور و وب سایت‌های مرتبط را نیز

پوشش می‌دهد. در همین راستا کارکرد فهرستی که در کنفرانس پاریس توسط لویتسکی و بر اساس اصول کاتر پیشنهاد شده بود بر بازیابی منابع کتابی تمرکز داشت که بعدها تحولات صورت گرفته ایفلا را وادار کرد تا گروه مطالعاتی را مسئول بازنگری در دیگر کارکردهای فهرست نماید. کارکردهای معرفی شده توسط گروه مزبور عبارت بودند از:

- یافتن آثار (Find)؛

- شناسایی آثار، نمودها و اشکال مختلف آن (Identify)؛

- انتخاب یک اثر و نمودهای آن (Select)؛ و

- دسترسی به آثار (Obtain). [۲]

این موارد برخلاف کارکردهای گذشته فهرست، هم مبتنی بر نظریه مالکیت بود و هم مبتنی به نظریه دسترسی.

با این اوصاف برخی مطالعات و پژوهش‌های انجام شده حاکی از آن است که علی‌رغم وجود و امکان دسترسی به انواع فناوری‌ها مورد نظر در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران و بر خلاف نظر کتابداران که اظهار می‌دارند موافق استفاده از این فناوری‌ها بوده و هستند، [۴] هیچ یک از مراکز مورد نظر از فناوری‌های موجود نظیر رایانه‌ها و سایر موارد مورد بحث استفاده کامل نمی‌کنند و فقط در انجام امور جزئی از آن بهرمند می‌شوند. [۵]

این که یک چنین شرایطی تا چه حد به زیر ساخت‌های موجود انواع موادی که فهرست می‌شوند و یا مشکلاتی که فهرست نویسان در استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی دارند و مهمتر از آن نگرش آنان نسبت به این فناوری‌ها و میزان آشنایی با روش‌ها و استانداردهای جدید فهرست نویسی منابع مرتبط است موضوعی است که محور اصلی این مطالعه می‌باشد. به همین جهت بررسی حاضر با هدف بررسی استفاده از فناوری‌ها اطلاعاتی در سازماندهی مواد موجود در بخش‌های فهرست نویسی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها و دانشکده‌های علوم پزشکی کشور انجام شد.

روش بررسی

مطالعه حاضر از نوع پیمایشی، توصیفی و جامعه مورد بررسی شامل مسئولان بخش‌های فهرست‌نویسی ۴۴ کتابخانه مرکزی دانشگاه‌ها و دانشکده‌های علوم پزشکی کشور بودند. برای یافتن نشانی کتابخانه‌های تحت مطالعه از راهنمای دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران که توسط معاونت آموزشی و امور دانشجویی وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی در سال ۲۰۰۵ میلادی به زبان انگلیسی منتشر شده بود و نیز لیست دانشگاه‌های مورد نظر در سایت HBI وابسته به معاونت تحقیقات وزارت مذکور استفاده گردید.

ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه‌ای مشتمل بر ۳۳ سؤال بسته و دو سؤال باز بود که برای سنجش پایایی و روایی آن به شکل زیر اقدام شد.

پیش‌نویس پرسشنامه که از طریق مطالعه در متون ساخته و طراحی شده بود در مرحله تعیین پایایی بین برخی از استادان دروس سازماندهی مواد دانشگاه‌های دولتی کشور و نیز طراحان و مهندسان نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای توزیع گردید.

پس از دریافت نظریات و پیشنهادات و انجام اصلاحات لازم پرسشنامه به صورت نهایی تنظیم و وارد مرحله بعدی جهت سنجش روایی شد. برای انجام این امر از روش روایی محتوا (Content Validity) استفاده گردید. در نهایت با تأیید نهایی پرسشنامه کار توزیع در بین جامعه مورد نظر از طریق پست آغاز و با اتمام مهلت تعیین شده از ۴۴ نسخه ارسالی تنها سه مورد به دلایلی از جمله عدم پاسخگویی از مطالعه حذف شدند و بقیه که مشتمل بر ۴۱ نسخه بود دریافت شد.

لازم به ذکر است که تعداد اندکی از دانشگاه‌ها و دانشکده‌های تحت مطالعه در ساختار تشکیلاتی خویش فاقد کتابخانه مرکزی بودند. از آن جایی که کتابخانه پزشکی در این دانشگاه‌ها نقش کتابخانه مرکزی را در بین کتابخانه‌های تابعه بر عهده داشتند، پرسشنامه ارسالی توسط مسئولان بخش فهرست‌نویسی آنها تکمیل و ارسال گردید.

داده‌ها پس از جمع‌آوری به کمک نرم‌افزار SPSS مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و نتایج با استفاده از روش‌های آمار توصیفی (فراوانی و درصد) و در قالب جداول نشان داده شد.

یافته‌ها

با پردازش داده‌ها و تعیین فراوانی و درصد آنها، همچنین قرارگیری در قالب جداول نتایج این مطالعه نشان داد که سخت‌افزارهای موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی، شامل رایانه، چاپگر، اسکنر، اسکنر بارکد خوان و سی‌دی رایتر بوده که به تناسب در بخش‌های مختلف از جمله بخش فهرست‌نویسی از آن استفاده می‌شد.

از بین ۳۸ نفری که به این سؤال پاسخ داده بودند، نتایج نشان داد:

- تعداد رایانه: در ۲۶ کتابخانه (۶۸ درصد) بین ۱-۱۶ دستگاه، در ۷ کتابخانه (۱۸ درصد) بین ۱۷-۳۴ دستگاه و در ۵ کتابخانه (۱۴ درصد) بین ۳۵-۵۰ دستگاه بود.

- تعداد چاپگرها: در ۲۹ کتابخانه (۷۶ درصد) بین ۱-۴ دستگاه، در ۷ کتابخانه (۱۸ درصد) بین ۵-۹ دستگاه و ۲ کتابخانه (۶ درصد) فاقد چاپگر بودند.

- تعداد اسکنرها: ۴ کتابخانه (۱۱ درصد) دارای ۲ دستگاه، ۲۱ کتابخانه (۵۵ درصد) دارای ۱ دستگاه، ۱۳ کتابخانه (۳۴ درصد) فاقد اسکنر بودند.

- تعداد اسکنر بارکدخوان: ۸ کتابخانه (۲۱ درصد) دارای ۲ دستگاه، ۱۱ کتابخانه (۲۹ درصد) دارای ۱ دستگاه و ۱۹ کتابخانه (۵۰ درصد) فاقد اسکنر بارکدخوان بودند.

- تعداد سی‌دی رایتر: در ۲۸ کتابخانه (۷۴ درصد) بین ۱-۵ دستگاه، در ۲ کتابخانه (۵ درصد) بین ۶-۱۲ دستگاه و ۸ کتابخانه (۲۱ درصد) فاقد سی‌دی رایتر بود (جدول ۱).

در مجموع تعداد کل سخت‌افزارهای موجود در کتابخانه‌های تحت مطالعه شامل ۴۹۶ دستگاه رایانه، ۱۰۸ دستگاه چاپگر، ۲۹ دستگاه اسکنر، ۲۷ دستگاه اسکنر بارکدخوان و ۷۹ دستگاه سی‌دی رایتر بود. نتایج مطالعه در زمان بررسی نشان داد که اغلب آنها قدیمی و متفاوت از یکدیگر بودند.

جدول ۱: توزیع فراوانی سخت افزارهای موجود در کتابخانه های تحت مطالعه

کتابخانه	سی. دی. رایتر		کتابخانه		اسکنر	کتابخانه		اسکنر	کتابخانه		چاپگر	کتابخانه		رایانه
	تعداد	درصد	تعداد	درصد		تعداد	درصد		تعداد	درصد		تعداد	درصد	
کتابخانه	۷۴	۲۸	۵-۱	۲۱	۸	۲	۱۱	۴	۲	۷۶	۲۹	۴-۱	۶۸	۲۶
کتابخانه	۵	۲	۱۲-۶	۲۹	۱۱	۱	۵۵	۲۱	۱	۱۸	۷	۹-۵	۱۸	۷
کتابخانه	۲۱	۸	۰	۵۰	۱۹	۰	۳۴	۱۳	۰	۶	۲	۰	۱۴	۵
جمع کل	۱۰۰	۳۸	۱۰۰	۳۸	-	۱۰۰	۳۸	-	۱۰۰	۳۸	-	۱۰۰	۳۸	-

بخش های نرم افزار به سفارشات تعلق داشت که تنها در یک کتابخانه از آن استفاده می کردند و بیشترین مورد استفاده از بخش های نرم افزار هم به یک کتابخانه دیگر تعلق داشت که از همه امکانات نرم افزار مورد نظر استفاده می کردند. برای تهیه فایل پشتیبان از ۴۱ نفری که به این سؤال پاسخ دادند تنها ۳۲ کتابخانه معادل ۷۸ درصد از اطلاعات موجود در فهرست کامپیوتری خود بر روی لوح های فشرده فایل پشتیبان تهیه کرده و بقیه نیز به این مقوله توجهی نکرده بودند.

در استفاده از نرم افزار به صورت شبکه ای از ۳۹ نفری که به این سؤال پاسخ دادند تنها ۳۱ کتابخانه معادل ۷۹/۵ درصد، نرم افزار کتابخانه ای مورد استفاده را به صورت شبکه ای به کار می بردند و بقیه نیز به این مقوله توجهی نداشتند.

برای تهیه برچسب و شماره نویسی عطف کتاب از بین ۳۹ نفری که به این سؤال پاسخ داده اند ۳۱ کتابخانه معادل ۷۹/۵ درصد از نرم افزار، هفت کتابخانه برابر ۱۸ درصد از ماشین تایپ و یک کتابخانه معادل ۲/۵ درصد از هر دو روش استفاده می کردند.

از دیگر یافته های این مطالعه آمار نرم افزارهای مورد استفاده بود که نتایج آن در جدول ۲ ارائه شده است. از بین ۴۱ نفری که به این سؤال پاسخ دادند نتایج نشان داد که ۳۴ نسخه معادل ۸۳ درصد به پارس آذرخش، سه نسخه برابر ۷/۲ درصد به نوسا، دو نسخه معادل ۴/۹ درصد به کاوش و دو نسخه برابر ۴/۹ درصد به ماوا تعلق داشت. در بررسی نرم افزارها برخی از کتابخانه ها نیز دارای نسخ مختلف از یک نرم افزار و یا دو نرم افزار متفاوت بودند در نتیجه نرم افزاری را که داده های بیشتری در آن ذخیره شده بود انتخاب گردید و سایر موارد از مطالعه حذف شد.

نکته دیگر این که در زمان انجام این مطالعه نوع و ویرایش نرم افزارهای موجود مورد بررسی قرار گرفت که البته وضعیتی مشابه سخت افزارها داشتند. علت این امر عدم توجه دانشگاه ها به انعقاد قرارداد پشتیبانی و استفاده نکردن از خدمات بعد از فروش بود. همین امر بخش های فهرست نویسی را از دریافت ویرایش جدید نرم افزارهای مورد استفاده محروم کرده بود. با این وجود در بین کتابخانه های تحت بررسی همگی از بخش فهرست نویسی نرم افزارها استفاده می کردند. کمترین مورد استفاده از

جدول ۳: توزیع فراوانی مدرک تحصیلی
فهرست نویسان کتابخانه های تحت مطالعه

فراوانی	تعداد	درصد
نرم افزار		
پارس آذرخش	۳۴	۸۳
نوسا	۳	۷/۲
کاوش	۲	۴/۹
ماوا	۲	۴/۹

جدول ۲: توزیع فراوانی نرم افزارهای مورد استفاده
در کتابخانه های تحت مطالعه

فراوانی	تعداد	درصد
نرم افزار		
پارس آذرخش	۳۴	۸۳
نوسا	۳	۷/۲
کاوش	۲	۴/۹
ماوا	۲	۴/۹

انجام شده در کتابخانه‌هایی که دارای وب سایت مستقل بودند نشان داد که در نه کتابخانه معادل ۶۰ درصد فهرست نویسان هیچ گونه نقشی در طراحی وب سایت نداشتند و بقیه نیز در طراحی وب سایت کتابخانه به نسبت مساوی دارای نقش فعال، متوسط و کم بودند.

از دیگر نتایج این مطالعه، این که از ۴۰ نفری که به فهرست نویسی منابع غیرکتابی پاسخ داده‌اند در ۳۲ کتابخانه معادل ۸۰ درصد به فهرست نویسی پایان نامه‌ها اشاره کرده‌اند، در ۲۰ کتابخانه برابر ۵۰ درصد به نشریات ادواری، در ۱۲ کتابخانه معادل ۳۰ درصد به طرح‌های تحقیقاتی، در ۳ کتابخانه برابر ۷/۵ درصد به اسناد و گزارش‌ها، در ۲۰ کتابخانه معادل ۵۰ درصد به لوح‌های فشرده در ۱۰ کتابخانه برابر ۲۵ درصد به مواد سمعی بصری، در ۷ کتابخانه معادل ۱۷/۵ درصد به نشریات پیوسته و در ۱ کتابخانه برابر ۲/۵ درصد به وب سایت‌های مرتبط اشاره کرده‌اند.

در بررسی دیدگاه مسئولان فهرست نویسی از ۴۱ نفری که به این سؤال پاسخ دادند، ۳۸ نفر معادل ۹۲/۷ درصد تأثیر استفاده از فناوری اطلاعات بر فهرست نویسی مواد را تسریع و تسهیل در فرآیند فهرست نویسی کتاب، ۱۰ نفر معادل ۲۴/۴ درصد تعدیل نیروی انسانی و هزینه و ۱۸ نفر برابر ۴۳/۹ درصد تسریع فهرست نویسی انواع مواد کتابخانه‌ای دانسته‌اند. همچنین ۳۸ نفر معادل ۹۲/۷ درصد ابزارهای الکترونیکی را نسبت به ابزارهای چاپی برتر دانسته‌اند و بقیه نیز عکس این نظر را داشته‌اند.

در فرآیند جستجوی اطلاعات کتابشناختی، توزیع استفاده از ابزارهای الکترونیکی در کتابخانه‌های تحت مطالعه حاکی از آن است که فهرست مبتنی بر وب کتابخانه ملی پزشکی آمریکا در ۳۲ کتابخانه معادل ۷۸ درصد از ۴۱ کتابخانه و Bibliofile در یک کتابخانه برابر ۲/۴ درصد بیشترین و کمترین میزان استفاده را داشتند.

در ادامه بررسی نتایج این مطالعه نشان داد که تعداد فهرست نویسان شاغل در این کتابخانه‌ها ۷۹ نفر بودند که از این تعداد ۸ نفر معادل ۱۰/۱ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد، ۵۳ نفر معادل ۶۷ درصد دارای مدرک

در بخش امانت از ۳۹ نفری که به این سؤال پاسخ داده بودند در ۱۵ کتابخانه معادل ۳۸/۵ درصد از سیستم کارتی، در سه کتابخانه برابر ۷/۷ درصد از سیستم کامپیوتری، در نه کتابخانه معادل ۲۳ درصد از سیستم بارکد جهت امانت کتاب استفاده شده بود سایر کتابخانه‌ها از ترکیبی از روش‌های مذکور استفاده می‌کردند در استفاده از اشکال مختلف فهرست در کتابخانه‌های مورد بررسی از ۴۱ نفری که به این سؤال پاسخ دادند، پنج کتابخانه معادل ۱۲/۲ درصد از برگه دان چاپی، ۱۳ کتابخانه معادل ۳۲ درصد از فهرست کامپیوتری، یک کتابخانه برابر ۲/۴ درصد از فهرست مبتنی بروب استفاده می‌کردند و بقیه کتابخانه‌ها ترکیبی از روش‌های مذکور را مورد استفاده قرار می‌دادند. در این بین تنها سه کتابخانه معادل ۷/۳ درصد از هیچ کدام از اشکال فهرست به نحو کامل برخوردار نبودند. همچنین بخش‌های فهرست نویسی کتابخانه‌های تحت بررسی از روش‌های مختلفی چون فهرست نویسی بنیادی، فهرست نویسی پیش از انتشار و یا فهرست نویسی رونویسی جهت فهرست نویسی منابع خود استفاده می‌کردند که در این میان از ۴۱ کتابخانه مورد بررسی ۲۹ کتابخانه معادل ۷۰/۷ درصد از چند روش به صورت ترکیبی استفاده کرده بودند.

در استفاده از اینترنت در مراحل مختلف فرآیند فهرست نویسی از ۴۱ پاسخ، فهرست نویسی تحلیلی در ۳۴ کتابخانه معادل ۸۲/۹ درصد و کنترل مستندات در نه کتابخانه معادل ۲۷/۹ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین میزان استفاده را داشت. دیگر این که از همین تعداد پاسخ در کتابخانه‌های تحت بررسی تنها ۱۵ کتابخانه معادل ۳۶/۶ درصد دارای وب سایت مستقل برای کتابخانه بودند که از این تعداد فقط چهار کتابخانه معادل ۲۶/۷ درصد صفحه وب مستقلی برای بخش فهرست نویسی داشتند. از بین موارد گنجانده شده در وب سایت کتابخانه یا صفحه وب بخش فهرست نویسی بیشترین مورد مربوط به فهرست کتابخانه‌ها بود. سایر موارد شامل خط مشی‌های فهرست نویسی، سایت‌های مرتبط با فهرست نویسی و ابزارهای الکترونیکی فهرست نویسی بودند. بررسی

کارشناسی و بقیه نیز دارای مدرک کاردانی و دیپلم بودند. از مجموع این تعداد ۶۶ نفر در مقاطع مختلف مدرک کتابداری پزشکی و غیرپزشکی داشتند و بقیه نیز فاقد مدرک و تسهیلات لازم در این رشته بودند.

تعداد فهرست نویسان در کتابخانه های مورد مطالعه حداقل یک نفر و حداکثر بیش از چهار نفر بودند.

فهرست نویسان این کتابخانه ها از آموزش های مختلفی در زمینه هایی چون کاربرد کامپیوتر معادل ۶۸/۳ درصد، فهرست نویسی الکترونیکی و اینترنتی معادل ۲۲ درصد و آموزش استانداردهای ابر داده ای معادل ۲۴/۴ درصد برخوردار بودند که در بین آنها آموزش استفاده از اینترنت برای فهرست نویسی معادل ۷۸ درصد و اطلاع یابی از اینترنت معادل ۷۵/۶ درصد و نیز آموزش استانداردهای غیر کتابخانه ای توصیف منابع، معادل ۴/۹ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین فراوانی را داشت.

بحث و نتیجه گیری

در بررسی وضعیت استفاده از فناوری های اطلاعاتی سه عامل نیروی انسانی، سخت افزار و نرم افزار از اهمیت بیشتری برخوردار است. به همین دلیل در این مطالعه نیز بیشترین توجه معطوف به این عوامل بوده است. در بحث نیروی انسانی یافته های حاصل از این مطالعه نشان می دهد از بین ۷۹ نفری که در بخش فهرست نویسی به کار اشتغال داشته اند، تنها هشت نفر معادل ۱۰/۸ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد می باشند که از این تعداد مدرک تحصیلی هفت نفر در رشته کتابداری و اطلاع رسانی پزشکی و غیرپزشکی می باشد، در حالی که تحلیل محتوای آگهی های شغلی فهرست نویسان در دو مجله وابسته به کتابخانه های آمریکا و اخبار کتابخانه های دانشکده ای و پژوهشی مدرک لازم را برای احراز پست فهرست نویسی، کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی و نیز در برخی از موارد کارشناسی ارشد کامپیوتر و یا کارشناسی ارشد موضوعی با تجربه کتابخانه ای می داند. [۶] بر این اساس به استناد نتایج مطالعه حاضر می توان اظهار داشت که بخش های فهرست نویسی کتابخانه های تحت مطالعه از نظر نیروی

انسانی مناسب، چندان در وضعیت مطلوبی قرار ندارند. در بررسی های کمی و کیفی سخت افزارها و نرم افزارهای موجود و مورد استفاده در کتابخانه های مورد نظر، مطالعات انجام شده حاکی از آن است که تأمین امکانات زیر ساختی از اقدامات اولیه و ضروری برای ورود به عرصه الکترونیک محسوب می گردد. زیر ساخت های خوب و مناسب در صورتی که با آهنگ توسعه کلان کشور هماهنگ شود تولید اطلاعات را افزایش و هزینه آن را کاهش می دهد. [۷] یافته های این پژوهش نشان می دهد که زیر ساخت های موجود جهت استفاده از فناوری های اطلاعاتی در بخش های فهرست نویسی کتابخانه های مرکزی دانشگاه و دانشکده های علوم پزشکی کشور از جهت سخت افزاری و نرم افزاری مناسب نمی باشد. مشکلاتی چون محدود بودن تعداد کامپیوترها و پایین بودن مدل آنها در بخش فهرست نویسی، نشان از توزیع نامتعادل آن دارد، مشابه این وضعیت در بخش نرم افزاری مشهود است نتایج پژوهش داورپناه نیز نشان می دهد، اگر چه ماشینی کردن کتابخانه های دانشگاهی ایران کاری پیوسته و پیش رونده است، اما اکثر کتابخانه های مرکزی مورد مطالعه از فناوری های اطلاعاتی موجود در سطح پایینی استفاده می کنند [۷] و این در شرایطی است که دیدگاه و نگرش مسئولان فهرست نویسی به تأثیر استفاده از فناوری های اطلاعات بر فهرست نویسی و برتری ابزارهای الکترونیکی نسبت به ابزارهای چاپی برای انجام این امر اذعان دارند. قاضی میرسعید در دو مقاله جداگانه با انجام پژوهشی تحت عنوان تأثیر عوامل بیرونی و درونی بر نگرش کتابداران و اطلاع رسانیان پزشکی نسبت به جایگاه آنان در آینده حرفه به نتایج مشابهی دست یافته است. وی اظهار می دارد کتابداران توانسته اند با شرایط جدید همگام و خود را با روند تحولات فناوری های اطلاعاتی تطبیق نمایند. [۸-۹] در همین راستا ضمیر روشن نیز در پژوهشی به بررسی نگرش کتابداران نسبت به فناوری های اطلاعاتی در کتابخانه های مرکزی دانشگاه های علوم پزشکی کشور پرداخته است. نتایج بررسی های وی حاکی از آن است که نه تنها کارکنان این کتابخانه ها نسبت به کامپیوتری شدن فعالیت های کتابخانه هایشان نگرش مثبت دارند بلکه بین نگرش کارکنان

و نیز سابقه آموزشی کامپیوتر آنها رابطه معنی دار وجود دارد. [۱۰] حال این سؤال مطرح است که با وجود دیدگاه مثبت مسئولان بخش فهرست نویسی به طور خاص و انطباق نگرش کتابداران و اطلاع رسانیان شاغل در حوزه پزشکی با تحولات موجود در حیطه فناوری های اطلاعاتی چرا استفاده از فناوری های مورد استفاده در محیط های کاری در سطح پایین می باشد. نتایج این مطالعه نشان داد برخلاف نتایج پژوهش ضمیر روشن فرصت های کمی برای آموزش کارها و مسئولیت های تازه برای کتابداران و فهرست نویسان شاغل در کتابخانه های تحت مطالعه وجود دارد که اگر به این مقوله توجه خاص گردد، قطعاً نتایج آن متفاوت با آنچه که در این مطالعه ارائه گردیده خواهد بود. جدا از وضعیت آموزش تنوع نسخه های مختلف نرم افزارهای مورد استفاده به ویژه نرم افزار پارس آذرخش که بیشترین تعداد را در کتابخانه های مورد نظر به خود اختصاص داده است، عدم استفاده از همه امکانات این نرم افزار و سایر نرم افزارهای موجود و در نتیجه فهرست نویسی ناقص مجموعه کتابخانه ها نشان از عدم برنامه ریزی در استفاده از این نرم افزارها دارد. نکته دیگر این که علی رغم امکان استفاده از ابزارهای الکترونیکی و نیز خدمات اینترنتی در فرآیند فهرست نویسی، به دلیل فقدان برنامه ریزی و نداشتن خط مشی مشخص در استفاده از این امکانات، رویکرد فهرست نویسان برخلاف نگرش و دیدگاه مثبت آنها تا حد بسیاری سنتی می باشد تا جایی که فهرست های رایانه ای و مبتنی بر وب موجود در این کتابخانه ها را می توان به نوعی، فهرست برگه ای رایانه ای نامید. از طرف دیگر تمرکز بر فهرست نویسی کتاب ها و توجه محدود به فهرست نویسی سایر منابع موجود و در دسترس کتابخانه از جمله منابع الکترونیکی و قابل دستیابی از راه دور می تواند تا حدودی بیانگر تسلط همان نگرشی باشد که بر خلاف باور فهرست نویسان پیروی از نگرش های سنتی دارد. مطالعات نشان می دهد که می توان با تدوین برنامه ای جامع، دسترس پذیر کردن مدارک الکترونیکی قابل دستیابی از راه دور، فهرست های کتابخانه ای را به دروازه ای برای اینترنت تبدیل کرد. [۱۱] کاری که در کتابخانه های مورد مطالعه انجام نشده است و شواهد حاکی از آن است که فعلاً برنامه ای

برای انجام آن تدوین نشده، ایجاد فهرست های رایانه ای باید بر اساس اختلافات مفهومی و عملی بین فهرست های رایانه ای و فهرست های برگه ای و نیز با توجه به کارکردهای جدید فهرست صورت گیرد. [۱۲] پیشنهاد می شود برای خود کار کردن و تبدیل فهرست برگه ای به فهرست کامپیوتری ابتدا نیازها و زیرساخت های اولیه، منابع، تجهیزات و مراحل کامپیوتری کردن مورد بررسی قرار گیرد که برای این منظور در گام اول کتابخانه ها باید به برنامه ریزی اصولی و تدوین خط مشی متناسب با آن پرداخته و پس از اجرا نیز آن را مورد ارزیابی قرار دهند. باید به این نکته توجه داشت که برای غنی سازی و تبدیل فهرست های مبتنی بر وب به یک دروازه بزرگ اطلاعات، شایسته است که کتابخانه های مرکزی دانشگاه ها و دانشکده های علوم پزشکی کشور علاوه بر فهرست نویسی انواع مختلف منابع موجود در کتابخانه نسبت به فهرست نویسی و گنجاندن منابع قابل دسترس در کتابخانه از قبیل مجلات الکترونیکی و قابل دستیابی از راه دور و نیز وب سایت های علمی مرتبط نیز در اپیک های مبتنی بر وب خود اقدام کرده و سعی نمایند از همه امکانات برای فناوری از قبیل امکان رزرو، خدمات، تحویل مدرک و دستیابی به متن کامل منبع جهت حرکت به سوی ایجاد یک کتابخانه دیجیتال واقعی استفاده نمایند و برای این منظور به طراحی وب سایت های مستقل کتابخانه های خود اقدام کنند. نتایج این مطالعه نشان می دهد که تنها ۱۵ کتابخانه معادل ۳۶/۶ درصد دارای وب سایت مستقل بوده که از این تعداد تنها چهار کتابخانه یعنی ۲۶/۷ درصد دارای صفحه وب مستقل برای بخش فهرست نویسی می باشند و بقیه نیز تا زمان انجام مطالعه کار خاصی را انجام نداده اند. به هر حال برای صرفه جویی در وقت، هزینه ها، جلوگیری از کارهای تکراری لازم است دروازه اینترنتی کاملی برای همه فهرست های مبتنی بر وب کتابخانه های مرکزی دانشگاه ها و دانشکده های علوم پزشکی کشور در محیط اینترنت ایجاد شود که نقش فهرستگان ملی پزشکی یا بنگاه کتابشناختی ملی پزشکی را نیز ایفا نماید. تلاش مقدماتی و نا تمام برای این منظور تحت عنوان کتابخانه الکترونیک سلامت به آدرس www.hel.hbi.ir در دسترس می باشد.

3. Tychoson, DA. The twenty first century limited:

Designing catalogues for the next century: Cataloging and classification quarterly 1991 March / April; 13(3-4) : 3-28.

۴. افغانی، نجیبه. مطالعه‌ای درباره کاربرد کامپیوتر در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد و مدارک دانشگاهی در جهت زمینه‌یابی استفاده از کامپیوتر در خدمات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های مرکزی و مراکز اسناد دانشگاه‌های ایران. پایان‌نامه. تهران: دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی دانشگاه علوم پزشکی ایران؛ ۱۳۶۶.

۵. موسوی، میرعلی. بررسی میزان استفاده از رایانه در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های مستقر در تهران. پایان‌نامه. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی؛ ۱۳۷۵.

6. Khorshid Z. the impact of information technology on job requirements and qualification for catalogers. Information Technology & Library 2003. March; 22(1) : 18-21.

۷. داورپناه، محمدرضا. برنامه‌ریزی زیر ساخت تکنولوژی اطلاعات در کشورهای در حال توسعه. کتابداری و اطلاع‌رسانی؛ دوره ۲ شماره ۳؛ ۱۵-۱۰، پاییز ۱۳۷۸.

۸. حری، عباس؛ قاضی میرسعید، سیدجواد. تأثیر عوامل درونی بر نگرش کتابداران و اطلاع‌رسانان پزشکی کشور نسبت به جایگاه آنان در آینده حرفه. مدیریت سلامت؛ دوره ۱۰، شماره ۳؛ ۵۱-۵۸، زمستان ۱۳۸۶.

۹. قاضی میرسعید، سیدجواد. تأثیر عوامل بیرونی بر نگرش کتابداران و اطلاع‌رسانان پزشکی کشور نسبت به جایگاه آنان در آینده حرفه. مجله دانشکده دندانپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران؛ دور ۲۰، شماره ۳؛ ۲۵۰-۲۵۸، پاییز ۱۳۸۶.

۱۰. ضمیر روشن، احمد. بررسی نگرش کارکنان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های علوم پزشکی در مورد کامپیوتری شدن فعالیت‌های کتابخانه‌ها. پایان‌نامه. تهران: دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران؛ ۱۳۷۲.

11. Eliyahu R, KedderR. The Cafaloging resources and their inclusion in the library catalog Information & Librarianship 1999 Sep; 24 (2) : 13-20

12. Fattahi R. A comparison between the online catalog and the card catalog some consideration for redesigning bibliographic standards. OCLC Systems & Services 1995 March; 11 (3) : 28-38.

در این خصوص شایسته است مسئولان تهیه ابزارهای فهرست‌نویسی نیز به تولید نسخه‌های الکترونیکی و مبتنی بر وب نیز اقدام نمایند و این در حالی است که فناوری‌های اطلاعاتی به‌طور و رشد خود ادامه می‌دهند. بهره‌گیری از این فناوری‌ها در جهت سازماندهی مواد کتابخانه زمینه‌پیروی از استراتژی و خط‌مشی مشخص است. به نظر می‌رسد بررسی وضعیت استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی در سازماندهی مواد کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تابعه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و سایر کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران و مقایسه آن با نتایج مطالعه حاضر جهت تدوین استراتژی لازم، مفید می‌باشد. آنچه که مسلم است فهرست‌نویسی منابع الکترونیکی و قابل دستیابی از راه دور، از جمله نشریات پیوسته و نیز وب سایت‌های مرتبط در فهرست‌های مبتنی بر وب کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌ها و دانشکده‌های علوم پزشکی کشور تجربه‌ای شیرین خواهد بود.

بحث و نتیجه‌گیری

فقدان برنامه‌ای خاص و خط‌مشی مشخص در استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی، توسعه فرآیند سازماندهی انواع منابع، وضعیت نامتعادل نیروی انسانی و تجهیزات سخت افزاری و نرم افزاری، همچنین نداشتن ارتباط مستقیم و یا کندی و قطع مستمر ارتباط با اینترنت و عدم شناخت ابزارهای الکترونیکی فهرست‌نویسی، کتابخانه‌های مورد نظر را در استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی برای سازماندهی مواد با اشکال مواجه کرده است.

فهرست منابع

۱. فرج‌پهلوی، عبدالحسین؛ زرگر، احمد. تقابل فرهنگ سنتی فهرست‌نویسی با خدمات مبتنی بر نظام‌های خودکار کتابخانه‌ای: فهرست‌های رایانه‌ای، کاربرد و توسعه. مجموعه مقالات همایش کاربرد و توسعه فهرست‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌های ایران- مشهد، تهران: دانشگاه فردوسی مشهد، مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی وزارت جهاد سازندگی؛ ۱۳۷۹.
۲. فتحی، رحمت‌اله. اینترنت و سازماندهی اطلاعات (فهرست‌نویسی و رده‌بندی): اینترنت، جنبه‌های نظری و کاربردی آن در کتابخانه‌ها، مراکز آموزشی و تحقیقاتی. تهران: نشر کتابدار؛ ۱۳۷۸.

Review of information technology application in materials organization at central libraries of medical university and faculties in Iran, 2006

Eskrootchi R.¹ / Ghazi Mirsaeid S.J.² / Soulati Masooleh R.³

Abstract

Introduction: Emerging and developing of information technology has impact on library functions, especially on materials organization, so this survey carried out to study the use of information technology in cataloging departments at central libraries of medical universities and faculties in Iran.

Methods: In this descriptive study research population were managers of cataloging departments in central libraries of 44 medical universities and faculties. We used questionnaire for data collecting, after its validity and reliability confirmation. From 44 distributed questionnaires 41 were completed and returned. Among research population 41 libraries replied those questionnaires and the reminder of them omitted because they didn't answered the questionnaires. The collected data analyzed by SPSS software and the results presented by descriptive statistics in tables and graphs.

Results: Existed hardwares in these libraries included: 496 computers, 108 printers, 29 scanners, 27 barcode reader scanners, 79 CD writers that were out of dates and different. Existed soft wares had the same situation too. From these 44 soft wares, 34 copies (83%) were Parsazarakhsh and 7 next copies were Nosa, Kavosh and Mava. Among the catalogers with diploma to Master of Science degree in different major including medical library and information science, 22 catalogers were educated on cataloging process from internet. They paid attention to analytical cataloging greatly and to authority control slightly. In aspect of non-book materials thesis (80%) and related websites (2.5%) had most and least frequencies. The catalogers used different methods such as; original, CIP and copy cataloging in cataloging process. Only 29 libraries (70.7%) used all methods. In aspect of using different parts of soft wares, cataloging and acquisition had most and least frequencies. Only 32 libraries prepared backup files and 31 libraries had network for using those soft wares. In process of bibliographic electronic searching, web-based OPAC of national library of medicine and Bibliofile had most and least frequencies too.

Conclusion: because of the absence special program in using of information technology, organization development of different library materials, unbalanced situation of human population, hard ware and soft ware equipments, have not direct connection with internet, its slowness and connection discontinuation and unfamiliarity with cataloging electronic tools, confronted the surveyed libraries with difficulties.

Keywords: *Materials Organization- Materials Cataloging - Central Medical Libraries. Iran Medical Universities and Faculties*

1- Assistant professor, School of Management and Medical Information Sciences, Iran University of Medical Sciences

2- Assistant professor. Faculty of Allied Medical Sciences. Tehran University of Medical Sciences

3- MS. of Medical Library & Information Sciences. Guilan University of Medical Sciences